

ПАМ'ЯТКИ

УДК 72.025.4(477.51)“19”

Катерина ГОНЧАРОВА
(Київ)

Реставрація архітектурних пам'яток Ніжина в контексті формування реставраційної методики в Україні у другій половині ХХ ст.

Охорона і реставрація архітектурної спадщини історичних міст України є необхідною умовою збереження історико-культурної цінності традиційного містобудівного середовища та регіонального розвитку. Реставраційні заходи в Ніжині у другій половині ХХ ст. віддзеркалюють загальну методичну спрямованість і принципові засади архітектурної реставрації даного періоду. Дослідження та реставрація архітектурних пам'яток міста має свою традицію, специфіка якої визначається особливостями реставрованих архітектурних об'єктів, їх будівельною історією, станом збереженості й обсягом руйнувань, завданий у роки Другої світової війни, методичними приписами та вподобаннями окремих періодів.

Актуальність дослідження реставраційної історії архітектурної спадщини такого міста, як Ніжин, виявлення регіональних особливостей реставраційної практики, визначається не тільки значною кількістю збережених пам'яток, але й специфічністю реставраційного втручання, в якому повною мірою проявили себе методичні пріоритети майстра української реставраційної школи, М.М. Говденко та її послідовників.

Реставраційна історія архітектурних пам'яток Ніжина донині залишалася недослідженою. Основним джерелом для висвітлення ретроспективи реставраційних заходів на пам'ятках архітектури міста слугують матеріали науково-технічного архіву інституту “УкрНДІпроектреставрація”. Переважна більшість використаних у даному дослідженні матеріалів проектної документації публікуються вперше.

Загальним питанням архітектурно-реставраційної методики присвячено низку робіт таких дослідників і науковців, як Є. Михайловський, С. Под'япольський, О. Щенков, Л. Прибега, В. Вечерський та інші. Особливу цінність для даного дослідження представляють теоретичні роботи практики реставраційної справи М. Говденко та Ю.Ліфшиця.

НІЖИНСЬКА
СТАРОВИНА
Вип. 15 (18)
КИЇВ
2013

Метою даного дослідження є висвітлення історії реставрації архітектурних об'єктів Ніжина, виявлення регіональної специфіки реставраційного втручання, в якій знайшли своє відображення принципові позиції і авторське бачення засад архітектурної реставрації майстра й одного із засновників української реставраційної школи М.М. Говденко.

Найбільш активний період становлення й формування української школи реставрації припадає на другу половину ХХ ст. У перші десятиліття після Другої світової війни питання збереження культурної спадщини постають найбільш гостро. Прагнення до компенсування втрат, заподіяних війною, виявилось у переважанні відтворення та цілісної реставрації, відбудови споруди в її первісних формах. Поступово, під впливом міжнародних норм, після чисельних дискусій більш поширеною стає фрагментарна реставрація. З середини 1970-х років популярності набув “містобудівний підхід”, наслідками якого для архітектурної реставрації стала перевага комплексного методу, збереження традиційного історико-архітектурного середовища, диференціація засобів реставрації. Саме тоді за проектами видатних архітекторів і науковців реставрується значна кількість архітектурних пам'яток України, архітектурно-археологічні комплекси, фортеці на замки Західної України і Криму, культові об'єкти та комплекси Києва, Чернігова, Львова, історичні містобудівні утворення тощо. Особливого наголосу набула проблема пристосування та функціональної адаптації історичних об'єктів. Наприкінці 1980-х років у архітектурній реставрації розпочинаються несприятливі процеси, пов'язані із загальним зниженням вимог до збереження об'єктів архітектурної спадщини та необґрунтованим відтворенням руйнованих пам'яток. Нарешті, політичні процеси 1980–1990-х років, розпад Радянського Союзу, утворення незалежної Держави Україна, зумовили частковий відхід від здобутків радянської школи та пошук власної ідентичності, в т.ч. і в архітектурній реставрації.

Формування та зміни методичних приписів мали своє відображення в реставраційних заходах на архітектурних пам'ятках Ніжина.

Одна з найдавніших збережених донині пам'яток міста, Миколаївський собор (1654–1658), значною мірою постраждав під час авіабомбування у роки Другої світової війни. В 1950 р. за завданням Держбуду УРСР собор – у числі інших об'єктів Ніжина та Прилук – був обстежений співробітниками тресту “Буд монумент”, при чому проведено фотофіксацію, схематичний обмір, складено акт обстеження. В 1956 р. Держбудом видане реставраційне завдання, у відповідності до якого протягом 1956–1957 років виконано архітектурний обмір пам'ятки та перший етап дослідження (арх. М.М. Олександрова, Р.П. Бикова й інші), у 1958 р. виконано проект реставрації (арх. Г.І. Говденко, М.М. Олександрова).

Проектом реставрації передбачалося відновлення вигляду собору на початковий період з відновленням декоративних елементів фасадів і барокових форм завершень собору, втрачених у результаті ремонтів ХІХ ст. Протягом 1961–1964 років виконано робочі креслення до відтворення барокових куполів і даху собору. При цьому для відновлення форми завершень було використано за аналогією Троїцький собор Густинського монастиря. Перший етап реставрації, завершений у 1966 р., обмежився реставрацією вінчаючого карнизу основного об'єму, карнизів барабанів глав, улаштуванням даху та реконструкцією куполів [1]. У зв'язку з припиненням фінансування ремонтно-реставраційні заходи було припинено.

Роботи щодо Миколаївського собору відновлено лише в 1980 р. Відповідно до рішення виконкому Ніжинської міськради від 15 березня 1983 р. № 137, будівля собору мала використовуватися під етнографічний музей ужиткового мистецтва. Відповідно до нового завдання з пристосування споруди, розроблено новий проект реставрації (1985 р.), в основу якого було покладено збереження всіх елементів у інтер'єрі з мінімальним введенням нових архітектурних форм, що мали забезпечити нову функцію споруди [2]. В комплексі заходів проведено додаткові дослідження та реставраційно-ремонтні роботи, в т.ч. виконано заміну покрівлі куполів і даху, що перебувала в незадовільному стані, позолочено хрести на главах, відреставровано віконні отвори, завершено реставрацію порталів тощо.

У результаті додаткових натурних досліджень 1986 року (арх. М.М. Говденко, Л.І. Цяук) виявлений повний об'єм підвальных приміщень [3]. Після розчищення підвалу проведено комплекс реставраційно-консерваційних заходів зі збереження оригінального склепіння, підпружних арок, архітектурних елементів стін, віконних отворів, ніш і керамічної підлоги [4].

Проектом благоустрою передбачене пониження денної поверхні ґрунту до рівня двору XVII ст., що дозволило повною мірою відкрити фасади споруди, сприяло виявленню естетичної цінності собору. Разом із тим, суттєвий перепад висот між рівнем ґрунту XVII ст. та сучасним, розташування собору в штучно створеній низині, виокремило історичну будівлю з сучасної містобудівної тканини центру міста.

У нинішній час Миколаївський собор використовується к діючий храм.

Благовіщенський собор (1702–1716) значною мірою постраждав у роки Другої світової війни від обстрілів і вибухів. Залишаючись у подальші десятиліття без ремонту, на час проведення досліджень (1958 р.) собор перебував у аварійному стані [5].

Зважаючи на необхідність термінового проведення протиаварійних робіт, до розроблення повного проекту реставрації передбачалося проведення першочергових заходів із консервації кладки стін і склепінь, реконструкції в історичних формах даху та куполів.

Розробці проекту реставрації передували комплексні натурні й історико-бібліографічні дослідження Благовіщенського собору, в т.ч. збережених монументальних розписів. У результаті проведення першого етапу дослідження пам'ятки (1966 р.) частково були віднайдені первісні архітектурні елементи фасадів, втрачені у процесі ремонтів і перебудов [6].

У відповідності до планового завдання, погодженого Держбудом УРСР 3 липня 1967 р., розроблені пропозиції щодо першочергових консерваційних робіт, спрямованих на ліквідацію аварійного стану склепінь пам'ятки, укріплення конструкцій, що мало попередити подальше руйнування собору.

В основу проекту реставрації (1966–1972 роки, арх. М.М. Говденко, Є.М. Годованюк) покладено принцип відновлення пам'ятки в формах, які вона набула в XIX ст., з відтворенням за історичною іконографією конфігурацій 5 куполів та первісних елементів декору фасадів, виявлених у результаті натурних досліджень. Також передбачалося укріплення та збереження настінного монументального живопису в інтер'єрі [7].

Відповідно до пояснювальної записки до проекту реставрації (1969 р., М.М. Говденко), особлива увага приділялась консервації кладки. Суттєву складність представляло

збереження автентичного мурування в нижній частині стін, що в інтер'єрі мали значні ушкодження, спричинені зберіганням у середині пам'ятки мінеральних добрив.

До реставраційних робіт щодо Благовіщенського собору повернулися наприкінці 1980-х років [8], проте через брак фінансування процес розробки проекту зупинився на стадії попередніх робіт.

Нині будівля Благовіщенського собору перебуває у занедбаному стані. Основний об'єм споруди після укріплення кладки, реставрації завершення та відтворення куполів залишився, нереставрованим. За останні сорок років собор не ремонтувався. Вищербленість та вивітрювання цегли, фрагментарність збереженого тинькування, потужні тріщини та замокання масиву стін свідчать про нагальну потребу в реставраційних і охоронних заходах. Ізольованість, відсутність доступу до пам'ятки, захаращеність території визначають відчуження пам'ятки від соціально-культурного життя. Відтак, існує вагомий ризик остаточної втрати автентичного об'єкту культурної спадщини.

Іоанно-Богословська церква (1752 р.) з 1925 р. використовується відділенням обласного архіву. В 1959 р. проведено реставрацію пам'ятки з фрагментарним відновленням частково поруйнованого фасадного декору (арх. І.І. Макушенко).

У 1978 р. розпочато реставраційний ремонт церкви [9]. Передбачалося виконати заміну окремих елементів дерев'яних конструкцій даху, віконних і дверних заповнень, виконати фрагментарну реставрацію декору, зокрема, профілів карнизів. Але, вочевидь через брак фінансування, роботи було припинено.

У нинішній час Іоанно-Богословська церква потребує реставраційного втручання. Незадовільний стан споруди, відсутність доступу до пам'ятки, відсутність повноцінного візуального розкриття розташованого в центрі міста історико-архітектурного об'єкту знижує привабливі якості оригінальної пам'ятки архітектури пізнього бароко. Звертає на себе увагу той факт, що до церкви примикає значна територія двору з фруктовим садом, оточена огорожею з пропілеями XIX ст., в чому проявляється спадковість розвитку комплексу церкви як історичного функціонального та містобудівного утворення в структурі міста.

Всіхвятська церква (1760–1805) не зазнала суттєвих ушкоджень у роки Другої світової війни, тривалий час використовувалася як спортзал і складські приміщення. В результаті натурних досліджень 1970-х років було виявлено різночасовість окремих частин споруди [10]. Основний об'єм зведено у другій половині XVIII ст., але в результаті ремонтних робіт 1820–1840-х років первинний бароковий образ було повністю змінено у відповідності до естетики класицизму. Зважаючи на це, методика реставрації конкретизувалася залежно від можливості визначення початкових форм пам'ятки та її декору, а також значимості первісних елементів у історично сформованому вигляді храму. На попередньому етапі запропоновано фрагментарну реставрацію пам'ятки із збереженням нашарувань XIX ст. Разом із тим, при виявленні достатнього об'єму початкових архітектурних фрагментів, передбачалася можливість ліквідації малоцінних нашарувань і відновлення первісного вигляду споруди [11]. В результаті професійних дискусій і обговорень проектувальниками вирішено запропонувати 2 варіанти реставраційного рішення (1985 р.) [12]. У відповідності до першого, пропонувалося збереження оздобу інтер'єру, виконаної у стилі пізнього класицизму та відтворення фасадів на початковий етап будівельної історії, що, однак, потребувало залу-

чення широкого кола аналогій, оскільки оригінальні елементи оздоблення були повністю збиті на початку XIX ст. Другим варіантом передбачалося збереження зовнішнього вигляду пам'ятки, сформованого в XIX ст.

Нині споруда функціонує як діючий храм. Перед Всіхсвятською церквою розташований благоустроєний міський сквер з алеєю туй, що визначає прохід до головного входу в храм. Споруда підтримується ремонтами. Разом із тим, на фасадах споруди, особливо зі східної та північної сторін, помітні сліди замокання, обвалу тинькування, зараження грибком, що може свідчити про деструктивні процеси.

Грецька Михайлівська церква (1719–1721) значною мірою постраждала у роки Другої світової війни та в результаті відсутності нагляду за станом пам'ятки, при чому обсяг втрат первинного вигляду споруди був оцінений у 50 % [13]. На першому етапі пропонувалося проведення першочергових протиаварійних і консерваційних заходів задля забезпечення схоронності церкви (1990 р., арх. В.І. Кос'яненко, Л.С. Чекурда) [14]. При цьому зазначалося, що основною метою ремонтно-реставраційних робіт має бути збереження об'ємно-просторових і архітектурно-декоративних форм первинного образу пам'ятки.

Станом на сьогодні церква використовується як діючий храм. Грецька церква підтримується у задовільному стані. Очевидно, після передачі релігійній громаді споруда ремонтувалася господарським способом, про що може свідчити використання для реставрації вивалів автентичної кладки цементного заповнення тощо.

Спасо-Преображенська церква (1753 р.) у повоєнний період споруда використовувалася як склад, довгий час не ремонтувалася. За актом технічного стану 1985 р. будівля церкви перебувала у аварійному стані, без даху та куполів, обсяг втрат первісного вигляду оцінено у 60 % [15]. В результаті руйнування споруди повністю втрачено західний приділ, південний та північний збереглися лише фрагментарно, поруйнований купол, конструктивні та декоративні елементи мали суттєві втрати.

Утім, не зважаючи на значні пошкодження, об'єм зберіг свої початкові архітектурні форми. Виходячи з цього, остаточно визначити спрямованість подальших реставраційних робіт мали результати комплексних натурних та історико-бібліографічних досліджень, якими встановлено періодизацію будівництва та форми втрачених елементів, зокрема, абрис куполу.

Попередні роботи на пам'ятці мали переважно консерваційний характер і склалися з протиаварійних заходів з укріплення конструктивних елементів, встановлення тимчасової покрівлі тощо.

Проект оздоблення інтер'єру та пристосування мав розроблятися окремо, залежно від подальшого функціонального використання споруди (арх. В.І. Маркіз, А.П. Петрова й інші) [16]. Попередньо передбачалося відтворення втрачених хорів і сходів до них у інтер'єрі.

Через брак фінансування проектні та реставраційні роботи на пам'ятці були припинені. Нині на Спасо-Преображенській церкві триває реконструкція з відтворенням первинних абрисів завершень фасадів, щипців, прибудовою нартексу тощо. Допущення значної долі гіпотетичного, розібрання автентичних вінців фасадів, викривлення історично сформованого оригінального образу споруди прибудовами, визначає низьку якість реставраційних робіт.

За матеріалами натурних досліджень, виявлено, що Введенський собор (1785 р.) зведено за один будівельний період і за час своєї історії не зазнав суттєвих перебудов, що могло б змінити його початковий вигляд (1987 р., арх. Л.І. Цяук) [17]. Проте, в результаті ремонтів частково змінено профілі архітектурних деталей. Через тривалу відсутність нагляду за станом споруди зруйновано купол, форми якого передбачалося відтворити за іконографічними матеріалами та результатами натурних досліджень. Зважаючи на особливості будівельної історії й технічний стан споруди, було прийнято рішення про консервацію та фрагментарну реставрацію собору з відновленням даху та куполу, форма яких повністю аргументована вцілілими елементами конструкцій [18]. Такий прийом повною мірою виправдав себе на таких об'єктах, як Миколаївський та Благовіщенський собори в Ніжині.

На початку 1990-х років проведені дослідження напівзруйнованого об'єму дзвіниці Введенського собору [19]. Не дивлячись на значну історико-архітектурну та містобудівну цінність комплексу, дослідницькі та реставраційні роботи бути припинено через відсутність фінансування.

Нині собор та прилегла територія належить жіночому Введенському монастирю, громада якого активно займається відродження монастирського життя, реставрацією та відбудовою архітектурного комплексу.

Покровська церква (1765 р.) на час проведення ремонтно-реставраційних робіт перебувала у занедбаному стані. В результаті натурних та історико-бібліографічних досліджень, встановлено, що протягом свого існування пам'ятка не мала значних перебудов [20]. У першій половині ХІХ ст. із західної сторони прибудовано дзвіницю в ампірному стилі. Церква значною мірою зберегла свій початковий вигляд – за винятком втраченої глави з бароковим куполом оригінальної форми, що мав залом без традиційного вертикального проміжного барабану. Відповідно до проекту реставрації планувалося проведення комплексних реставраційно-консерваційних заходів із укріпленням олійного живопису в інтер'єрі, завершення пропонувалося відновити за наявними іконографічними матеріалами (1987 р., В.І. Маркіз, Л.М. Лук'яненко).

Проектні пропозиції щодо реставрації Покровської церкви та відтворення куполу знайшли своє продовження у реставраційних заходах початку 1990-х років [21].

У нинішній час церква використовується як діючий храм, підтримується ремонтами.

Лицей князя Безбородька (Гімназія вищих наук князя Безбородька) (1807–1817), “совершенно диковинное здание”, що мало власну бібліотеку та картинну галерею, один із найцінніших історико-архітектурних об'єктів регіону доби класицизму, не зазнало ушкоджень у час Другої світової війни, було обстежено у 1945 р. архітектором Ю.П. Нельговським [22].

Технічний стан споруди підтримувався реставраційними ремонтами, що забезпечували також функціональне використання будівлі як освітнього закладу.

У 1983–1985 роках проект вертикального планування й озеленення (арх. Н. Варфоломєєва) [23] передбачав відтворення планувальної структури території, відповідно до плану ділянки 1862 р.

Колишній лицей і нині функціонує як навчальний заклад – Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя.

Броварня (пивзавод) у Ніжині, пам'ятка промислової архітектури кінця XVIII ст., використовувався під виробничі приміщення пивоварного заводу. За результатами обстеження (1973 р., арх. М.М. Говденко, В. Бабиніна) [24] розроблено рекомендації щодо розібрання пізніх прибудов, збереження початкових об'ємів і пристосування пам'ятки. Проте, жодних заходів вжито не було. У квітні 1975 р. технічний стан споруд оцінено як аварійний. Зважаючи на цінність об'єкту і через загрозу повної втрати пам'ятки пропонувалося проведення негайного реставраційного втручання (у двомісячний термін) [25]. Однак, рекомендації реставраторів щодо негайних протиаварійних заходів враховані не були. В результаті пам'ятку було втрачено.

Отже, дослідження та попередні натурні вишукування архітектурних пам'яток Ніжина розпочато в перші повоєнні роки, що визначалося високою історико-культурною цінністю та значимістю об'єктів. Переважаючий обсяг реставраційних заходів припадає на 1970–1980-ті роки. При цьому реставраційна практика демонструє доволі широку палітру можливих заходів реставраційного втручання. При цьому пріоритетним залишався метод поєднання консервації та реконструкції. Науковий керівник комплексних досліджень і автор проектів реставрації більшості пам'яток – М.М. Говденко – виходила з того, що консервація практично повністю збереженого об'єму будівлі є недоцільною з економічної, естетичної і технологічної точки зору.

Так чи не краще, переслідуючи мету консерваційного захисту пам'ятки, реконструювати притаманний їй (будівлі – *авт.*) дах та бані якщо, звичайно, їх форми будуть науково обґрунтовані. Мабуть такий метод вжити доцільно і він виправдовує себе не тільки з позиції наукового підходу до реставраційної справи, але виправданий і економічно [26].

При цьому метод консервації-реконструкції, часто вживаний у період повоєнних відновлень, знайшов своє відображення в реставраційних заходах у Ніжині протягом усієї другої половини ХХ ст. Передусім йдеться про реставрацію таких об'єктів, як Миколаївський собор, Всіхсвятська та Покровська церкви.

Велика увага приділялася комплексним дослідженням пам'яток, що проводилися – в т.ч. й у процесі проведення реставраційних робіт. Це, в свою чергу, забезпечило необхідну наукову обґрунтованість, належний науковий супровід і високу якість реставраційних робіт. Загалом прихильність до засадничих принципів наукової реставрації визначили тісний зв'язок комплексних досліджень і реставраційних заходів, переважання фрагментарної реставрації, пріоритетність мінімального втручання в матеріальну структуру пам'ятки, збереження автентичності.

Окреме місце в системі пам'яткоохоронних заходів займають містобудівні дослідження м. Ніжина, впровадження містобудівних засобів збереження архітектурних і планувально-просторових особливостей, традиційного міського середовища, що на даному етапі отримали новий розвиток.

Разом із тим, загальні кризові явища, скорочення фінансування, негативно відобразилися на ході реставраційних робіт. У низці випадків запроектовані заходи залишилися нездійсненими, що негативно впливало на забезпечення збереженості архітектурних пам'яток*.

* Ілюстрації до статті див. на стор. 132 та стор. 166 даного випуску збірника.

Джерела та література

1. Памятник архитектуры (охран. № 823) Николаевский собор в г. Нежине, Черниговской области. Проект ремонтно-реставрационных работ. Научно-реставрационный отчет за 1985 год / Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; УСНРПИ “Укрпроектреставрация”; К., 1986 // НТАІУ (далі – НТАІУ), № 609 (Черніг. обл.).
2. Памятник архитектуры XVIII в. (охран. № 823) Николаевский собор в г. Нежине Черниговской области. Проект ремонтно-реставрационных работ и приспособления. Проект приспособления. Архитектурно-строительная и технологическая часть / Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; УСНРПИ “Укрпроектреставрация”; К., 1985 // НТАІУ, № 609 (Черніг. обл.).
3. Памятник архитектуры XVIII в. (охран. № 823) Николаевский собор в г. Нежине Черниговской области. Проект ремонтно-реставрационных работ. Научно-реставрационный отчет за 1986 год / Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; УСНРПИ “Укрпроектреставрация”; К., 1987 // НТАІУ, № 609 (Черніг. обл.).
4. Памятник архитектуры XVIII в. (охран. № 823) Николаевский собор в г. Нежине (Подвал). Проект ремонтно-реставрационных работ. Методическая записка по производству ремонтно-реставрационных работ подвала / Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; УСНРПИ “Укрпроектреставрация”; К., 1986 // НТАІУ, № 609 (Черніг. обл.).
5. Фотографии памят. архит. XVIII века Благовещенского собора в г. Нежине (к материалам обмера и исследования 1958 г.) // НТАІУ, № 607 (Черніг. обл.).
6. Обследование состояния архитектурного памятника XVIII в. Благовещенского собора в г. Нежине и сохранившейся в нем монументальной живописи. Научно-технический отчет / НИИОСП Госстроя УССР, Лаборатория реставрации монументальной живописи, К., 1966 // НТАІУ, № 607 (Черніг. обл.).
7. Памятник архитектуры XVIII в. Благовещенская церковь в г. Нежине. Проект реставрации; Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; Научно-исследовательский проектный отдел РСНРПМ; К., 1969 // НТАІУ, № 607 (Черніг. обл.).
8. Памятник архитектуры (охран. № 830) 1716 г. Благовещенская церковь в г. Нежине. Проект ремонтно-реставрационных работ. Предварительные работы / УСНРПИ “Укрпроектреставрация”, К., 1987 // НТАІУ, № 607 (Черніг. обл.).
9. Памятник архитектуры XVIII в. Иоанно-Богословская церковь в г. Нежине Черниговской области. Предварительные работы / Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; К., 1978 // НТАІУ, № 641 (Черніг. обл.).
10. Памятник архитектуры XVIII в. – Всехсвятская Греческая церковь в г. Нежине. Обследование 1975 г.; Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; НИРО-1; К., 1975 // НТАІУ, № 635 (Черніг. обл.).
11. Памятник архитектуры XVIII в. (охран. №826) Всехсвятская церковь в г. Нежине Черниговской области. Предварительные работы / Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; УСНРПИ “Укрпроектреставрация”; К., 1985 // НТАІУ, № 635 (Черніг. обл.).
12. Памятник архитектуры XVIII в. (охран. №826) Всехсвятская церковь в г. Нежине. Проект ремонтно-реставрационных работ. Обоснование научно-проектных решений / Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; УСНРПИ “Укрпроектреставрация”; К., 1985 // НТАІУ, № 635 (Черніг. обл.).
13. Памятник архитектуры (охран. № 827) Греческая Михайловская церковь в г. Нежине. Проект ремонтно-реставрационных работ. Предварительные работы / Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; УСНРПИ “Укрпроектреставрация”; К., 1990 // НТАІУ, № 699 (Черніг. обл.).
14. Памятник архитектуры Греческая Михайловская церковь в г. Нежине, Черниговской обл. Заключение по результатам технологического обследования. Рекомендации по технологии ремонтно-реставрационных работ / Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; УСНРПИ “Укрпроектреставрация”; К., 1990 // НТАІУ, № 699 (Черніг. обл.).
15. Памятник архитектуры 1768/XVIII в. Спасо-Преображенская церковь в г. Нежине. Предварительные работы / УСНРПИ “Укрпроектреставрация”, К., 1985 // НТАІУ, № 606 (Черніг. обл.).
16. Памятник архитектуры 1768/XVIII в. Спасо-Преображенская церковь в г. Нежине. Предварительные работы/ УСНРПИ “Укрпроектреставрация”, К., 1985 // НТАІУ, № 606 (Черніг. обл.).
17. Памятник архитектуры XVIII в. (охран. № 824) Введенский собор в г. Нежине, Черниговская обл. Детальное инженерное обследование/ Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; УСНРПИ “Укрпроектреставрация”; К., 1987 // НТАІУ, № 642 (Черніг. обл.).

18. Памятник архитектуры XVIII в. (охран. № 824) Введенский собор в г. Нежине. Проект ремонтно-реставрационных работ. Комплексные научные изыскания. Предварительные архитектурные натурные изыскания / Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; УСНРПИ “Укрпроектреставрация”; К., 1985 // НТАІУ, № 642 (Черніг. обл.).
19. Памятник архитектуры (охран. № 824) XIX века Колокольня Введенского монастыря г. Нежине. Проект ремонтно-реставрационных работ. Заключение по детальному инженерному обследованию / Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; УСНРПИ “Укрпроектреставрация”; К., 1992 // НТАІУ, № 642 (Черніг. обл.).
20. Памятник архитектуры XVIII в. (охран. № 829) Покровская церковь в г. Нежине. Проект ремонтно-консервационных работ. Предварительные работы / Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; УСНРПИ “Укрпроектреставрация”; К., 1987 // НТАІУ, № 682 (Черніг. обл.).
21. Памятник архитектуры XVIII в. (охран. № 829) Покровская церковь в г. Нежине. Проект организации реставрации / Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; УСНРПИ “Укрпроектреставрация”; К., 1992 // НТАІУ, № 689 (Черніг. обл.).
22. Историческая справка по памятнику архитектуры: Лицей кн. Безбородько в гор. Нежине (автор Гервич К.Н.) / Управление по делам архитектуры при Совете Министров УССР, Архитектурно-проектная мастерская треста “Строймонумент”, К, 1949 // НТАІУ, № 605 (Черніг. обл.).
23. Памятник архитектуры XIX в. Лицей Н.В. Гоголя в г. Нежине Черниговской обл.. Проект вертикальной планировки и озеленения / УСНРПИ “Укрпроектреставрация”, К, 1985. // НТАІУ, № 605 (Черніг. обл.).
24. Памятник архитектуры XVIII в. Пивзавод в г. Нежине. Обследование / Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; УСНРПИ “Укрпроектреставрация”; К., 1973 // НТАІУ, № 655 (Черніг. обл.).
25. Памятник архитектуры XVIII в. Пивзавод в г. Нежине, Черниговская обл.. Материалы обследования / Гос. ком. Совета Министров УССР по делам строительства; УСНРПУ; УСНРПИ “Укрпроектреставрация”; К., 1975 // НТАІУ, № 655 (Черніг. обл.).
26. Розробка загальних підходів та принципів реставрації пам’яток містобудування та архітектури України: Договір 9/92 / КиївНДІТІАМ; Дир. і-ту М.М.Дьомін; Заст. дир. А.П. Дахно; Зав. відділом та виконавець Т.А. Трегубова; Викон. І.В. Гречина [на ін.] – К., 1992, арк. 110.

Гончарова К.В. Реставрація архітектурних пам’яток Ніжина в контексті формування реставраційної методики в Україні у другій половині ХХ ст.

У статті розглянуто історію реставрації архітектурних пам’яток м. Ніжина, залежно від особливостей об’єктів і варіювання реставраційної методики виокремлено специфічні риси реставраційного втручання для об’єктів міста.

Ключові слова: архітектурна реставрація, пам’ятки архітектури, культова архітектура, методика, охорона культурної спадщини.

Гончарова Е.В. Реставрация архитектурных памятников Нежина в контексте формирования реставрационной методики в Украине во второй половине ХХ в.

В статье рассмотрена история реставрации архитектурных памятников г. Нежина, в зависимости от особенностей объектов и изменений в реставрационной методике выделены специфические черты реставрационного вмешательства для объектов города.

Ключевые слова: архитектурная реставрация, памятники архитектуры, культовая архитектура, методика, охрана культурного наследия.

Goncharova K.V. Restoration of architectural monuments of Nizhyn in context of architectural preservation methodology in Ukraine during the second half of 20 century

The article overviews the history of preservation of architectural monuments in Nizhyn, depending on specific features of objects and changes in preservation methodology specific particularities of restoration were distinguished.

Key words: architecture, restoration, preservation, project, archive documentation.

[надійшло до редакції: 27.10.2012 р.]